

Кравець Ганна Василівна, кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

УДК 323.22/28

ПОЛІФОНІЧНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА ШЛЯХУ ДО ДЕМОКРАТІЇ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті аналізується світовий політичний процес в рамках переходу країн пострадянського простору до демократії. Розглядається вектор трансформаційних перетворень, їх реверсивність і поліфонічність.

Ключові слова: світовий політичний процес, демократія, «хвилі демократії», трансформаційні перетворення, пострадянський простір

ПОЛИФОНИЧНОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ НА ПУТИ К ДЕМОКРАТИИ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье анализируется мировой политический процесс в рамках перехода стран постсоветского пространства к демократии. Рассматривается вектор трансформационных преобразований, их реверсивность и полифоничность.

Ключевые слова: мировой политический процесс, демократия, «волны демократии», трансформационные преобразования, постсоветское пространство

THE POLYPHONIC OF TRANSFORMATION TRANSFORMATIONS IS ON A WAY TO DEMOCRACY IN MODERN POLITICAL SPACE

In the article a world political process is analysed within the framework of passing of countries of postsoviet space to democracy. The vector of transformation transformations, their reversibility and polyphones are examined.

Keywords: world political process, democracy, «waves of democracy», transformation transformations, postsoviet space

Складні й суперечливі зміни, які притаманні сучасному політичному процесу, супроводжувалися прискоренням глобалізації світового господарства з усіма її наслідками, як позитивними, так і негативними. Пострадянський простір став своєрідним плацдармом, на якому апробувалися різні економічні, соціально-політичні, культурно-цивілізаційні моделі.

Основною тенденцією сучасного світового політичного процесу є, безумовно, перехід до демократії. Однак, все не так просто і прямолінійно. Так, широко розповсюджені в науці «хвилі демократії» С. Хантингтона, також не можна сприймати однобічно. Хоча і сам С. Хантингтон процес демократизації сучасного світу не вважав прямолінійним, а реверсивним, підкреслюючи підйомні й зворотні «хвилі» [Див. :1, с. 23-41]. Перша підйомна хвиля, спонтанного характеру, призвела до виникнення інституціональної структури та нормативної бази сучасних демократій, що дозволило через забезпечення громадянських свобод й політичних прав стимулювати соціальну активність членів суспільства і таким чином досягти передових рубежів соціального прогресу. З цієї причини ліберальні демократії «першої хвилі» стали орієнтирами політичного розвитку інших країн під час другого та третього етапів демократизації. Після краху комуністичних режимів демократичні орієнтації розвитку були впроваджені в конституції посткомуністичних країн [Див. : 2]. Проте посткомуністичні трансформації відбуваються складно, суперечливо, мають у різних країнах великі відмінності.

До «третьої хвилі» глобального процесу демократизації було залучено біля трьох десятків посткомуністичних суспільств. Особливості суспільно-політичної трансформації в них спричинили кризу транзитології (напрямку політичної науки, що спеціалізується на дослідженні переходів до демократії), сутність якої полягає в тім, що її первісна парадигма у посткомуністичних суспільствах не спрацювала, що, в свою чергу, зумовлює необхідність більш детального аналізу специфіки політичних процесів у посткомуністичних країнах.

В політичній науці склалися два основні підходи до інтерпретації умов формування демократичних систем та інститутів. Так, прихильники структурного підходу (а це переважно західні дослідники), виходять із того, що демократичні режими утворюються під домінуючим впливом макрофакторів – фундаментальних якісних змін у всіх системах життєдіяльності соціуму. Згідно з цим підходом демократія має бути підготовлена відповідним соціально-економічним розвитком

суспільства, виконувати функцію оформлення базових процесів, що відбуваються в соціальній сфері. С. Хантінгтон, наприклад, поєднуючи процеси модернізації та демократизації, вважає, що запорукою успіху останньої є довготривалі реформи, що ведуть до підвищення складності, адаптивності політичної системи в цілому, секуляризації суспільного життя, раціоналізації структур влади, досягненню національної єдності тощо [Див.: 3, с. 151-52].

Варто підкреслити, що концептуальний базис праць прихильників цього підходу є своєрідною рефлексією досвіду країн «традиційної демократії», яка виводить «чистий тип» процесу демократизації, а тому має скоріш фундаментально світоглядне, ніж прикладне значення для інших соціально-політичних організацій.

Процедурний підхід, виходячи з постулату – «кінцевий результат залежить від шляху» [4, с. 91] – ґрунтується на тім, що визначальну роль у процесі демократичного транзиту відіграють чинники, які пов'язані з діяльністю провідних політичних сил суспільства, з їх здатністю послідовно виконувати низку певних процедур, необхідних для інституціоналізації демократичних відносин. Згідно підходу, «вибір конкретної дороги залежить від характеру скинутого недемократичного режиму» [5, с. 13], виходячи з провідної ролі чинників вихідного пункту: характеру попереднього недемократичного режиму, специфіки соціально-політичних та соціально-економічних відносин.

Прихильники процедурного підходу вважають, що головними умовами переходу до демократії є характер правлячих еліт, їх політичні цінності та ідеали, найважливіші тактики і технології володарювання, які використовуються ними. В цьому випадку успіх проекту під назвою «демократія» залежить від ступеня компетентності еліт, їх здатності та можливостей мобілізувати всі (у тому числі й людські) ресурси для досягнення поставленої мети.

У межах процедурного підходу було визначено три закономірні етапи переходів до демократії: лібералізація, демократизація та соціалізація. Кожен з них характеризується своїми завданнями, розташуванням політичних сил та процедурами інституціоналізації демократичного механізму влади.

Проте посткомуністичні трансформації не узгоджуються з винайденою у транзитології послідовністю етапів і обов'язкових процедур. В чому ж полягає проблема? Більшість комуністичних країн не пройшло через етап лібералізації [Див: 6, с. 45], – в них лібералізація здійснювалася вже після падіння комуністичних режимів паралельно з розбудовою нового політичного механізму; було відсутнє поле громадянського суспільства, що створювало труднощі для встановлення демократичних інститутів. Всупереч висновків транзитології у тих країнах, де комуністичні режими впали під тиском «знизу», демократизація відбувається більш успішно, ніж там, де перетворення започаткувала стара еліта.

Замислившись щодо причин такого, чимало науковців дійшли висновку: головним чинником, що зумовлює специфіку посткомуністичних трансформацій, є особливості їх вихідної позиції. Первісну парадигму транзитології було розроблено на підставі узагальнення переходів до демократії країн Південної Європи, Латинської Америки та Далекосхідної Азії, які здійснювали перехід від авторитарного типу політичних режимів, а комуністичні режими належать до тоталітарного [Див.: 7, с. 242-243]. Є. Мачкув наголошує: «Поза розумінням тоталітаризму неможливо побудувати переконливу теорію перетворення комуністичної системи» [8, с. 57].

Як відомо, тоталітарні режими – це режими загального монополізму, де перетинаються три види монополії: політична, економічна, ідеологічна. Натомість, за авторитарних режимів монополізм існує тільки у політичній сфері (монополія певної групи осіб на урядову владу), тоді як у позаполітичних сферах зберігається плюралізм, хоч і обмежений (у економіці його обмежує протекціонізм владної еліти приватним структурам, у яких мають капітал її представники; у сфері культури – заборона використання відносної духовної свободи для боротьби з режимом). Внаслідок цього трансформація при переході до демократії від авторитарних режимів відбувається переважно у політичній сфері, де монополісна система перетворюється на плюральну; у позаполітичних сферах відбувається лише їх адаптація до нового режиму функціонування політичної системи (в економіці скасовується протекціонізм; в культурі – політичні обмеження) [Див.: 9].

Поліфонічність трансформаційного процесу зумовила посилення уваги науковців до економічних чинників. Так, розробляючи свою модель посткомуністичної трансформації, Зб. Бжезинський вирізняв три фази цього процесу, кожна з яких має свою як політичну, так і економічну мету, не тільки політичні та правові, але й економічні ознаки та передбачає певну фінансову й економічну допомогу Заходу на кожному етапі посткомуністичних перетворень [Див. : 10, с. 7].

На першій фазі, яка є переломною, започатковуються фундаментальні зміни в політичній та економічній системах, здійснюються політична трансформація найвищих органів влади, демократія встановлюється «згори», ліквідовується монополія однієї партії, закладаються основи демократії,

виникає і зміцнює свої позиції вільна преса, формуються перші демократичні об'єднання і громадсько-політичні рухи. На цій фазі суспільних змін важливо усвідомити важливість радикальної політичної реформи як основи ефективності економічних перетворень та досягти в суспільстві демократичного консенсусу і спільної згоди з тим, щоб дістати підтримку народу в проведенні реформ, подоланні труднощів та соціальних негараздів, які неминучі на цій стадії. В економічній галузі здійснюється лібералізація цін, зовнішньої торгівлі, стабілізація грошової одиниці, розпочинається приватизація (поки що безсистемна) одержавленої власності.

Швидка і всебічна трансформація економіки суспільства, так звана «шокова терапія», яка на думку багатьох економістів бажана, можлива лише тоді, коли є об'єктивні та суб'єктивні передумови. В іншому разі вона може спричинити економічний безлад і політичну конфронтацію.

На другій фазі відбувається закріплення демократичних процесів та інститутів на основі ухвалення нових конституцій та нових законів про вибори. Проводяться демократичні вибори, формується стала демократична коаліція – нова політична еліта, створюється законодавча база відносин власності та підприємництва, банківська система, здійснюється мала і середня приватизація, монополізація виробництва, відбуваються істотні зміни в соціальній структурі на основі появи нового класу власників і підприємців.

Розв'язання завдань другої фази дає змогу перейти до третьої, завершальної фази, якій властива політична стабілізація демократії та економічне піднесення. Демократичні процеси набувають незворотного характеру, утворюється стабільна партійна система, формується демократична культура і підприємницька традиція, відбувається становлення системи незалежних судових органів та демократичної правової культури, здійснюється велика приватизація. На основі великих іноземних інвестицій здійснюється реструктуризація виробництва [Див. : 11, с. 13-15].

Послідовність стадій посттоталітарної трансформації приблизно однакова в усіх країнах, але їх тривалість та інтенсивність великою мірою залежать від типу переходу, а тип визначається способом та швидкістю заміни старих еліт новими. Дослідники розрізняють два основні типи переходу, кожен з яких може розгортатися двома шляхами — більш і менш радикальним:

1) розрив з минулим, коли відбувається заміна старих політичних еліт контрелітами;

2) перехід шляхом компромісів і взаємних уступок, коли досягається порозуміння між елітою і контрелітою [Див.: 12, с. 102-103].

Той чи інший тип переходу не є довільним вибором суб'єктів політичного процесу. Він визначений глибиною і гостротою кризи владних структур, ступенем втрати старою політичною елітою своєї легітимності, наявністю інститутів громадянського суспільства та масових рухів, силою і згуртованістю нової еліти, її авторитетом та здатністю очолити процес трансформації.

Перший тип переходу властивий країнам, в яких стара еліта повністю втратила легітимність, значні верстви суспільства в той чи інший спосіб висловлюють свою незгоду з її політикою, не бажаючи визнавати її права на здійснення владних повноважень у майбутньому. За таких умов події розгортаються двома шляхами: або стара еліта вимушено відмовляється від влади, погоджуючись на її передачу опозиції, і тоді перехід відбувається шляхом абдикації (відречення); або вона вперто намагається зберегти свої позиції, і тоді відбуваються насильницькі зміни – маси «змітають» стару еліту насильницьким способом.

Другий, «компромісний» тип переходу більше поширений. Він також відбувається двома шляхами: або через перемогу на виборах нових еліт та їхні наступні переговори зі старою елітою, що ще зберігала значні позиції; або через «вростання» старих еліт у нові структури та відносини, їх поступову трансформацію і формування «нових-старих» еліт, де часто домінують старі кадри.

Останній шлях найтриваліший і найважчий, бо стара еліта, довго зберігаючи керівні позиції, гальмує процес трансформації. І все ж, розглядаючи особливості переходу під цим кутом зору, варто зауважити, що перемога нових еліт та їх виникнення пов'язані з формуванням нових структур і нових орієнтацій людей при владі, і зовсім не обов'язково має бути пов'язана з заміною особового складу еліти. Іншими словами, ситуація перебування «тих самих людей при владі» в одних випадках означає тривалий процес стагнації і гальмування реформ (як в Україні), а в інших випадках може й не бути перешкодою для енергійного й швидкого переходу до демократії (як в Естонії чи Латвії). Все залежить від рівня прокомуністичної заангажованості старих еліт, від ступеня їх відданості тоталітарним методам керівництва і, взагалі, від рівня їх цивілізованості й культури, розуміння ними завдань, за виконання яких вони взялися, та їх історичного значення.

На думку О. Романюка, на сучасний момент постає питання вироблення нових динамічних моделей переходів до демократії. У суспільств, що переходять до демократії від авторитарних режимів, є дві основні перспективи розвитку: 1) перехід до якості ліберальної демократії;

2) повернення до авторитарного стану. Відповідно до цього, С. Хантінгтон визначив п'ять моделей переходів до демократії: 1) «циклічна»; 2) «другої спроби»; 3) «перерваної демократії»; 4) «прямого переходу»; 5) «деколонізації», які фіксували причини, послідовність і чинники руху між авторитаризмом і демократією [Див. : 13, с. 52-55]. Оскільки тоталітаризм і демократія за своїми структурними характеристиками є двома крайніми типами політичного режиму, а авторитаризм – проміжний, то на думку О. Романюка, апіорно можна передбачити три можливі варіанти розвитку посткомуністичної трансформації: прямий перехід до демократії; перетворення тоталітарного режиму на авторитарний; повернення, в силу певних причин, суспільства до тоталітарного стану [Див. : 14, с. 74-77].

Отже, існують три базові моделі посткомуністичного транзиту (у межах яких можливі різні варіації): 1) «прямого переходу» (від комуністичного тоталітаризму безпосередньо до демократії); 2) «двофазового переходу» (від комуністичного тоталітаризму через більш-менш тривалий період функціонування авторитарного режиму до демократії); 3) «зворотного розвитку» (після комуністичного тоталітаризму і періоду стихійної лібералізації повернення до тоталітарного стану). Посткомуністичні суспільства демонструють сьогодні всі три. Вивчається залежність моделей від дії структурних чинників: походження попереднього, тоталітарного режиму (оригінальне чи інстальоване); терміну його функціонування; його жорсткості; цивілізаційного контексту.

Також постає необхідність розширення поля наукового дослідження за рахунок включення до нього новоутворених держав. При виробленні первинної парадигми транзитології з поля дослідження були вилучені країни, в яких не склалася «національна єдність». Проте з 29 посткомуністичних країн 24 (82,76 %) є новоутвореними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР, СФРЮ та Чехословаччини (з урахуванням Росії, Сербії та Чехії, які хоч і вважають себе спадкоємцями попередньої державності, але також мають багато проблем, пов'язаних з розпадом багатонаціональних утворень). Ця обставина, на думку О. Романюка, зумовлює бінарну структуру трансформаційного процесу, бо в новоутворених державах у межах одного процесу відбуваються дві трансформації: 1) соціально-політична (перетворення тоталітарної системи на демократичну) та 2) національно-політична (розбудова національної суверенної державності).

Обидві трансформації органічно пов'язані, бо відбуваються в одному політичному просторі, одночасно, в них беруть участь одні й ті ж актори. Вони генетично споріднені (здобуття державної незалежності зумовлене крахом тоталітарних режимів), мають характер системної трансформації та схожу структуру (розбудова сталої національної державності також пов'язана з перетвореннями як у політичній, так і в економічній та культурній сферах). Але кожен з цих процесів є відносно самостійним, бо має свої якісні характеристики вихідних позицій, цільових орієнтацій та кінцевих пунктів.

Бінарна структура породжує автономію змісту й логіки трансформаційного процесу, зумовлює специфічне розташування політичних сил, ускладнює політичний конфлікт і шляхи демократичної консолідації суспільства. В умовах бінарного транзиту до конфлікту цінностей та інтересів (що притаманне всім транзитивним суспільствам) додається конфлікт політичної ідентифікації, спричинений незавершеністю процесу формування політичних націй. У новоутворених державах простежуються чотири тенденції самоідентифікації членів суспільства: 1) громадянами нової національної держави; 2) громадянами колишнього державного утворення; 3) громадянами своєї історичної батьківщини (притаманна представникам національних меншин); 4) громадянами певного регіону країни, який (на їх переконання) має здобути політичну автономію або державний суверенітет. Останні дві породжують сепаратизм. І, на превеликий жаль, українські події в південно-західних регіонах на початку 2014 року (і певною мірою дотепер), хоча і не без зарубіжної підтримки, але все ж підтвердили вірність цих теоретичних положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хантінгтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантінгтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
2. Кулик В. Двадцять років демократичного транзиту [Електронний ресурс] / Віталій Кулик. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/authornews/2011/09/28/113259.html>.
3. Хантінгтон С. Вказ. робота.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических

- трансформаций / Т. Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4. – С. 6-27.
6. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38-59.
 7. Романюк О. І. Трансформації посткомуністичних суспільств: методологічні проблеми дослідження / О. І. Романюк // Вісник ХНУ. – 2007. – № 760. – С. 240-247.
 8. Мачкув Е. Вказ. робота.
 9. Романюк О. І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ. – 2001. – № 518. – С. 71-78.
 10. Бжезинський З. Великі перетворення / Збігнев Бжезинський // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 5-15.
 11. Бжезинський З. Вказ. стаття.
 12. Колодій А., Давимук С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / А. Колодій, С. Давимук та ін. – Львів : НАН України, 1999. – 168 с.
 13. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
 14. Романюк О. І. Вказ. стаття, 2001.

Крапівник Ганна Олександрівна, докторант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

УДК 141.333 + 130.2

КОНЦЕПТ СЛІДЧОГО В ПРОСТОРІ ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Філософсько-антропологічний аналіз концепту слідчого показує, що ця постать є культурним героєм культури середнього і пізнього модерну, а також сучасного суспільства споживання і розваг. Автором розглянуто три основні типи слідчих в детективних текстах, їх еволюцію та особливості світогляду. Слідчий, як герой детективного літературного продукту споживання, виконує ряд антропологічних функцій і підтверджує можливість відновлення справедливості, порядку, перемоги добра над злом, тому що саме він є втіленням сили розуму й раціональності.

Ключові слова: слідчий, детективний текст, герой, модерна культура, розум, порядок, справедливість

КОНЦЕПТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ПРОСТРАНСТВЕ ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Философско-антропологический анализ концепта следователя показывает, что эта фигура является культурным героем культуры среднего и позднего Модерна, а также современного общества потребления и развлечений. Автором рассматриваются три основные типы следователей в детективных текстах, их эволюция и особенности мировоззрения. Следователь, как герой детективного литературного продукта потребления, выполняет ряд антропологических функций и подтверждает возможность восстановления справедливости, порядка, победы добра над злом, так как именно этот концепт представляет силу разума и рациональности.

Ключевые слова: следователь, детективный текст, герой, культура модерна, разум, порядок, справедливость

THE CONCEPT OF A DETECTIVE IN PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

Philosophical anthropological analysis of the concept of a detective shows that this figure is a cultural hero in the culture of mid- and late Modernity, and also in the contemporary society of consumption and entertainment. The author considers three major types of detectives in crime fiction texts, their evolution and worldview features.

The detective as a hero of the crime fiction literary consumable product performs a number of anthropological functions and as sure there is the possibility of restoring justice, order, victory of good over evil, since the detective himself is the embodiment of reason and rationality.

Keywords: detective, crimefiction text, hero, culture of Modernity, reason, order, justice